Misyoner Harrison Gray Otis Dwight'ın Mektuplarında İstanbul'da 1837 Vebası

Füsun ÇOBAN DÖŞKAYA*

ORCİD: 0000-0001-8121-4139

Öz

Amerikan Board isimli Protestan misyonerlik örgütünün Osmanlı Devleti'ne gönderdiği öncü misyonerler arasında yer alan Harrison Gray Otis Dwight, Board misyonerleri içerisinde Ermeniceyi ilk öğrenen ve "Ermenilerin Babası" olarak bilinen birisidir. 1830 yılında misyoner Eli Smith ile Anadolu ve İran'a keşif gezisine çıkmış, Osmanlı Devleti hakkında bilgi toplayıp Board'un Osmanlı Devleti'nde açacağı istasyon yerlerini tavsiye edip, Ermeniler hakkında tespitlerde bulunmuştur. Bu çalışmanın konusu İstanbul'da 1835-1838 yıllarında etkili olan veba salgınının misyoner Harrison Gray Otis Dwight'ın mektuplarında yer aldığı şekliyle incelenmesidir. Çalışmada incelenen mektuplar, Harrison Gray Otis Dwight'ın *Bayan Elizabeth B. Dwight'ın Anıları, 1837 Vebasının Kayıtları Dâhil* isimli 1840 yılında basılan kitabından alınmıştır. Kitap, "Veba Esnasındaki Mektuplar", "Bay Dwight'a Mektuplar", "Bayan Dwight'ın Anıları" ve "Bayan Judith S. Grant'ın Anıları" olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Çalışma kapsamı içerisinde çoğunlukla Harrison G. O. Dwight'ın veba sırasında yazdığı mektupları içeren birinci bölüm üzerinde durulmuş, diğer bölümler hakkında kısa bilgi verilmiştir. Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin anlaşılmasına katkıda bulunabilmek için Board misyonerlerinin bakış açısıyla 1837 İstanbul veba salgınını incelemek ve misyonerler arasındaki ilişki ağını gözler önüne sermektir.

Anahtar Kelimeler: Harrison G. O. Dwight, Elizabeth Baker Dwight, Amerikan Board, Veba, İstanbul, Osmanlı Devleti

* *Dr. Öğr. Ü., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: fusun.doskaya@deu.edu.tr* Metin içinde yer alan çeviriler yazara aittir.

Plague of 1837 in Istanbul as Reflected in the Letters of Missionary Harrison Gray Otis Dwight

Füsun ÇOBAN DÖŞKAYA
ORCİD: 0000-0001-8121-4139

Abstract

Harrison Gray Otis Dwight (1803-1862), one of the pioneer missionaries sent to the Ottoman State by the Protestant missionary organization American Board, was the first to learn the Armenian language among the Board missionaries and was known as the "Father of Armenians." In 1830, he explored Anatolia and Persia with missionary Eli Smith, gathered information about the Ottoman State, and recommended the station locations that the Board would open in the Ottoman Empire, and made essential observations about Armenians. The subject of this study is the great plague epidemic in Istanbul between 1836 and 1837, as reflected in the letters of missionary Harrison Gray Otis Dwight. The letters examined in the study are from Harrison Gray Otis Dwight's *Memoirs of Mrs. Elizabeth B. Dwight, Including an Account of the Plague of 1837*, published in 1840. The memoir consists of four chapters, namely, "Letters during the Plague," "Letters to Mr. Dwight," "Memoir of Mrs. Dwight," and "Memoir of Mrs. Judith S. Grant." In the study, the "Letters during the Plague" part, which consists of letters to and from Harrison G. O. Dwight about the plague, is analyzed, and the context of other parts is mentioned briefly. In order to contribute to the understanding of American missionary activities in the Ottoman Empire, this study aims to examine the 1837 Istanbul plague epidemic from the point of view of Board missionaries and to decipher the network of relations between them.

Keywords: Harrison G. O. Dwight, Elizabeth Baker Dwight, American Board, Plague, Istanbul, Ottoman State

Giriş

Veba salgınları tarihte, kötü yaşam koşulları hastalığın yayılmasını kolaylaştırdığı için, önemli yere sahiptir. Tarihte bilinen en ölümcül veba salgını 1347-1351 yıllarında yaşanan ve Avrupa'nın 1/3'ünü yok edendir. Belirtilerin bir anda ortaya çıkması insanları paniğe sürüklemiş, bu hastalık başlarda Tanrı'nın gazabı olarak görülmüş ve daha sonra hastalıktan rahiplerin de ölmeye başlamasıyla insanlar Tanrı'nın kendilerini terk ettiğini düşünmeye başlamıştır. Bu düşünce de Rönesans ve Reform hareketlerini başlatmış ve hastalık geçtiği bölgelerin sosyal, ticari ve dinî yapısını değiştirmiştir. Veba salgınlarından kaçan insanlar gittikleri yerlere hastalığı taşımışlar ve hastalığın tüm dünyaya yayılmasına neden olmuşlardır. "*1894 yılında Fransız bilim adamı Alexandre Yersin tarafından bulunarak "yersinia pestis" adı verilen basilin yol açtığı hastalığın hıyarcıklı, septisemik ve akciğer vebası diye çeşitli türleri bilinmektedir"*[1].

Bu çalışma, 1835-1838 yıllarında İstanbul'da yaşanan veba salgını ve arkasından gelen karantina dönemine Amerikan Board misyonerlerinin[2] verdiği tepkiler hakkındadır. Çalışma içinde Osmanlı'da faaliyet gösteren Amerikan Board[3] misyoneri Harrison Gray Otis Dwight'ın (1803-1862) mektuplarında yer aldığı şekliyle veba salgının boyutları anlatılmaktadır. Çalışmada incelenen veba ile ilgili mektupları, Harrison Gray Otis Dwight'ın vebadan ölen karısı Elizabeth B. Dwight'ın arkasından 1840 yılında yayımladığı *Bayan Elizabeth B. Dwight'ın Anıları, 1837 Vebasının Kayıtları Dâhil* şeklinde Türkçeye çevrilebilecek olan *Memoirs of Elizabeth B. Dwight, Including an Account of the Plague of 1837* isimli anı kitabından elde edilmiştir.

---

[1] Nükhet Varlık, "Taun: Kitlesel Ölümlere Sebep olan Veba Hasatlığı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul 2020, s. 175. https://islamansiklopedisi.org.tr/taun (20.07.2021).

[2] Amerikan Board misyonerlerinin nasıl seçildiği ve görev yerlerine gönderilmeden önce nasıl hazırlandıkları hakkında detaylı bilgi için bkz: Füsun Çoban Döşkaya, "Amerikan Board'un Kılavuz ve El Kitaplarının Analizi", *History Studies*, C.13, S. 4, Samsun 2021, s. 1125-1143.

[3] Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Amerikan Board tarihi ve faaliyetleri hakkında bilgi için bkz: Füsun Çoban Döşkaya, "Amerikan Board ve Misyoner Corinna Shattuck'ın Urfa Faaliyetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 5, S. 14, (2018), s. 84-119; Füsun Çoban Döşkaya, "Amerikan Board (ABCFM) ve Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* C.7, S. 3, Osmaniye 2020, 1431-1474.

Söz konusu kitap "Veba Esnasındaki Mektuplar", "Bay Dwight'a Mektuplar", "Bayan Dwight'ın Anıları" ve "Bayan Judith S. Grant'ın Anıları" olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Çalışma kapsamı içerisinde özellikle Harrison G. O. Dwight'ın veba sırasında misyoner arkadaşlarına yazdığı ve arkadaşlarından aldığı mektupları içeren birinci bölüm üzerinde durulmuş, diğer bölümler hakkında kısa bilgi verilmiştir.

Kitabın üzerinde yazar olarak Harrison G. O. Dwight'ın adı yer alsa da Rahip Dwight ön sözde kitabı derleyenin (sonradan ikinci eşi olacak olan) "Andover, Massachusetts'li Miss Mary Osgood" olduğunu söyler. [4]

Bir düz yazı türü olarak anı, yazarın başından geçen, yaşanmış hadiseleri, yazarın hayatının belirli bir kesitini alarak üzerinden belli bir süre geçtikten sonra yazıya aktarmasıdır. Odaklarında yazarın tanıdığı kişiler yer alır. Tarihi gerçeklerin açılanmasında önemli birer yardımcı kaynak niteliğinde olan anılar, yazıldıkları dönemlerin tarihi hakkında bilgi sunarlar. Zaten anının yazılma nedeni, deneyimleri diğer insanlarla paylaşmak ve bunları başkalarının bilgisine sunmaktır. 1837 İstanbul vebasına tanıklık etmiş olan Harrison G. O. Dwight da bu sebeple anı kitabının ön sözünde "yazar olarak amacına misyon dostları kitabını okursa ulaşacağını" bildirir. [5]

Çalışmada öncelikle Harrison G. O. Dwight, karısı Elizabeth B. Dwight ve 1835-1838 İstanbul vebası hakkında bilgi verildikten sonra incelenen anı kitabının içeriği anlatılmış ve son bölümde Amerikalı misyonerlerin bakış açısıyla 1837 İstanbul veba salgını ve misyonerler arası ilişki üzerinde durulmuştur.

Harrison Gray Otis Dwight (1803-1862)

Harrison Gray Otis Dwight 22 Kasım 1803 tarihinde Conway, Massachusetts'te doğmuş ilk yıllarını Utica, New York'ta geçirmiştir. 1825'te Hamilton Kolejinden, 1828

[4] Harrison Gray Otis Dwight, *Memoir of Mrs. Elizabeth B. Dwight, Including an Account of the Plague of 1837*, M. W. Dodd, New York 1840, s.11.
[5] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 10.

yılında Andover İlahiyat Okulundan mezun olmuştur. 15 Temmuz 1829'da Amerikan Board misyoneri olarak atanmıştır. 1829 yılında Board'un İcra Komitesi (Prudential Committee) Osmanlı'da Ermeniler arasında bir misyon kurma kararı almış ancak bunun öncesinde bölge hakkında doğru bir fikir edinmenin gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu amaçla Suriye misyonundan Rahip Eli Smith ve Harrison G. O. Dwight'ın bir keşif gezisine çıkmaları planlanmıştır.[6] Harrison G. O. Dwight 4 Ocak 1830'da Elizabeth Barker ile evlenmiş ve 21 Ocak 1830 tarihine bir komisyon ile Boston'dan ayrılarak 1830 yılının ilkbaharında keşif turuna başlamıştır.[7]

Board'un Osmanlı coğrafyasına gönderdiği "öncü misyonerler" arasında yer alan Harrison G. O. Dwight, 1830-1831 yıllarında misyoner Eli Smith ile araştırma gezisine[8] çıktıktan sonra Ermeniler hakkında çok fazla yeni bilgi toplamıştır.[9] 17 Mart 1830'da başlayan söz konusu seyahatin 2 Temmuz 1831'de bittiği, "16 ay sürdüğü ve 2,400 mil yol kat ettikleri" belirtilir.[10] Seyahat sonrasında Harrison G. O. Dwight, Amerikan Board için Osmanlı Devleti'nde açılacak olan istasyon yerlerini tavsiye etmiş, Osmanlı hakkında bilgi toplamış ve önemli tespitlerde bulunmuştur.

W. E. Strong misyoner Eli Smith ile Anadolu'ya yaptıkları seyahat hakkında şunları aktarır:

Mayıs 1830 tarihinde İstanbul'dan ayrılıp bir Doğulu gibi yola çıktılar. Bir atın taşıyacağı kadar eşyaları vardı. Bu eşyalar, üzerinde yatacakları küçük bir halı, sarınacakları dört parçalı bir kürk, yemek pişirmek için birkaç kap kacak, yuvarlak bir deri sofra altı, içinde ekmek ve peynir bulunan bir torbadan ibaretti. Dikkat çekmemek ve bir sorun yaşamamak için şarklı kıyafetine bürünmüşler, başlarına sarık takmışlar,

[6] Harrison G. O. Dwight, *Christianity Revived in the East: Or, a Narrative of the Work of God Among the Armenians of Turkey*, Baker and Scribner, New York 1850, s. 19.
[7] Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Harrison G.O. Dwight," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16851, http://www.dlir.org/archive/items/show/16851 (10.06.2021) s.1.
[8] Joseph K. Greene, GREENE, J. K., *Leavening the Levant*, The Pilgrim Press, Boston 1916, s. 2.
[9] Eli Smith ve Harrison G. O. Dwight'ın Ermeniler hakkında görüşleri için bkz: Ömer Turan, "Amerikan Misyonerlerinden E. Smith ve H.G.O. Dwight'a Göre 1830-1831 Yıllarında Ermeniler", *Ermeni Soykırımı İddiaları: Yanlış Hesap Talat'tan Dönünce*, (Edit M. Çalık) Cedit Neşriyat, Ankara 2009, s. 191-230,
[10] David M. Stove, "Dwight, Harrison Gray Otis", *Biographical Dictionary of Christian Missions*, (Edit. G. H., Anderson) Simon & Schuster, New York 1998 s. 191.

hantal Tatar çorapları ve çizmeleri giymişlerdi. Kendilerini koruyacak fermanları, seyahat izinleri [mürur tezkeresi] ve tavsiye mektupları vardı. Yanlarında da rehberlik görevi yapan bir Tatar ağası (Tatar Chief) bulunuyordu. Bu zat bir devlet görevlisinin huzurunda, misyonerlerin can ve mal güvenliğinden sorumlu olduğuna dair bir mukavele imzalayıp mühürlemiş ve böylece kendi devletini bir çeşit kaza sigortası şirketi hâline dönüştürmüştü. [11]

Seyahati sonrasında Harrison G. O. Dwight, Malta'dan eşi ve oğlunu alarak 5 Haziran 1832 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Burada Board misyonerleri William Goodell ve Wilhelm Gottlieb Shauffler ile bir araya gelmiş, üç aile uzun süre Ortaköy'de aynı evi paylaşmışlardır. Daha sonra Bay Dwight "eski İstanbul içinde yaşamasına izin verilen ilk 'Frenk'" olacaktır.[12] Ermenice çalışmış ve bu dilin kullanımında usta olmuştur. "Ermeni Patriğinin yakın arkadaşı olarak Evanjelik Kilisede vaaz vermesi memnuniyetle karşılanmıştır."[13] Dwight'ın Ermeniler arasındaki faaliyetleri Evanjelik Ermeni Kilisesinin doğmasına neden olmuştur.[14] 1826 yılında Osmanlı'da Yeniçeri Ocağı kaldırılmış arkasından 1829 yılında Yunanistan Osmanlı'dan bağımsızlığını almıştır. Bu ortam içerisinde:

İstanbul Ermenileri arasındaki ilk bölünme 1830'ların başlarında Katolik Mezhebi'ne geçen Ermeniler sayesinde yaşandı. Ana Ermeni Kilisesinden ayrılarak Katolikliğe geçen Ermeniler, Osmanlı Hükümeti tarafından da 24 Mayıs 1831 yılında çıkartılan bir fermanla resmen "Katolik Ermeni Milleti" olarak tanındı ve diğer milletler gibi özerk bir statü aldı. [15]

William Goodell İstanbul'da bir misyonerlik merkezi kurmak ve özellikle Ermeniler arasında çalışmak üzere özel bir talimatla 26 Nisan 1831'de İstanbul'a

---

[11] William. E. Strong, *The Story of the American Board: An Account of the First Hundred Years of the ABCFM*, Pilgrim Press, Boston 1910, s. 89'dan aktaran ve çeviren Mehmet Şahin, "Amerikalı Misyonerler Örgütünün Kısa Tarihi", *Wilson Amos Farnsworth: Kapadokya'daki Amerikalı Misyonerlerin Bilinmeyen Tarihi (1853-1903)*, (Edit. ve çev. M. Şahin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 17.
[12] Memorial records for Harrison G. O. Dwight, s.1.
[13] Memorial records for Harrison G. O. Dwight, s. 1.
[14] D. M. Stove, a.g.m., s. 191.
[15] Cemal Yetkiner, "İstanbul'da Bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu", *Akademik Orta Doğu*, C.3, S.1, İstanbul 2008, s. 137.

hareket etti. 9 Haziran 1831 tarihinde, İstanbul'daki Birleşik Devletler'in diplomatik temsilciliğinin faaliyete geçmesinden (2 Mart 1831) yaklaşık üç ay sonra şehre eşi Abigail ile vardı.[16]

Misyonerler 1834 yılında Pera'da Ermeniler için lise açmışlar ancak 1837 yılında Ermeni Patrikhanesi Ermeniler içinde Protestanlığı yaydığı için bu okulu kapattırmıştır. Ermeni Patrikhanesi bu yıllarda misyonerlerle ilişki içinde olan Ermenilerin aforoz edileceğini duyurmuştur. Ancak 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı misyonerlerin işlerini kolaylaştırmış, bu bildiri ile Osmanlı Devleti tüm tebaalarının hürriyetini, malını, canını, koruma garantisi vermiştir. 1839 yılında ayrıca İstanbul'da Board misyonerleri H. G. O. Dwight, W. Goodell ve W. G. Shauffler'in yanına Cyrus Hamlin de katılmış, onun Ermeniler üzerindeki çalışmaları da misyonda etkili olmuştur.

İstanbul'daki bu misyonerler Apostolik Ermeni Kilisesine karşı, kendileri arka planda kalarak ve Ermeni reformistlerini örgütleyerek bir reform hareketi başlatmışlar ve sonuçta başarılı olmuşlardır.

Kilise bir reform sürecinden geçmek yerine, ilerleyen yıllarda tekrar yeni bir bölünme sürecini yaşadı. Misyonerler Kiliseyi ve kurulu düzenini reform etmek yerine, onu zamanla zayıflattılar ve sonunda Ermeniler, tarihlerindeki önemli bir noktada tekrar ikiye ayrıldılar.[17]

İlk İstanbul Evanjelist Ermeni Kilisesi 1 Temmuz 1846 tarihinde kurulmuş, bundan sonra misyonerler özerk bir Protestan milleti oluşturmak için çalışmışlardır. Osmanlı Devleti 15 Kasım 1847 tarihinde Protestanları bağımsız bir dinî cemaat olarak tanımıştır. 1850 yılında ise Sultan Abdülmecit yeni bir fermanla Ermeni Evanjelist Cemaatini ve kilisesini ayrıcalıklı millet statüsü ile tanımıştır.[18]

---

[16] C. Yetkiner, a.g.m., s. 146.
[17] C. Yetkiner, a.g.m., s. 149.
[18] C. Yetkiner, a.g.m., s. 157.

İstanbul'a Ermeniler üzerinde çalışmak üzere gelen Harrison G. O. Dwight ise bu dönemde şunları yapıyordu:

Dwight misyonerlik faaliyetlerini dört başlık altında toplamıştı: dil çalışmaları, kitap çalışmaları, eğitim-öğretim çalışmaları ve halkla temas. Öncelikle misyonerlerin iyi Türkçe ve Ermenice öğrenmeleri, bu iki dilde dinî içerikli kitaplar basılması, okullaşma ile İngilizcenin yayılması ve halkla iyi ilişkiler kurularak Amerikan yaşam tarzının yayılması hedefleniyordu.[19]

Joseph K. Greene, Ermenilerin Protestanlığa geçmesinde çok etkili isimlerden biri olan Harrison G. O. Dwight hakkında şunları yazmıştır:

Rahip H. G. O. Dwight, Bay Goodell için iyi bir yardımcıydı… iyi yetiştirilmiş, mükemmel bir zekâya sahip biri, eğitimli, kibar ve kararlı, hem dostlarla hem de düşmanlarla ilişkilerde usta, bir iş adamı, bir yönetici, bir devlet adamı, sevilen bir arkadaş olan Bay Dwight, çağrıldığı hizmet için takdire şayandı. 1830-31 yıllarında Rahip Eli Smith ile yaptığı uzun gezide, değerli bilgiler edindi. Sadık karısıyla birlikte, 5 Haziran 1832'de İstanbul'daki görevine başladı. Lord Byron'dan sonra Ermeni dilini öğrenen ikinci "Frenk" (Avrupalı veya Amerikalı) olarak biliniyordu. Sağlam muhakeme ve pratik bilgeliğe sahip iyi bir vaiz olarak, mükemmel bir etki sağladı ve Evanjelik çalışmalarda önderlik etti. Zorluk ve tehlike zamanlarında onun tavsiyesi özel olarak aranırdı ve hem zulme uğrayanlara yardım etmeye hem de İncil düşmanlarına cevap vermeye her zaman hazırdı. Usta kalemiyle okul kitapları yazdı ve misyon tarafından yayınlanan ilk derginin editörü oldu. 1862'de 59 yaşında Vermont'ta bir demir yolu kazasındaki zamansız ölümü misyon için büyük bir kayıptı. Ancak Türkiye'de misyonerlik çalışmalarını sürdürmek üzere geride yetenekli oğlu Dr. Henry O. Dwight'ı ve çok sadık kızı Bayan Edward Riggs'i [Sarah H. Dwight Riggs] bıraktı. 1850'de basılan ve 1854'te Londra'da tekrar basılan "Christianity Revived in the East" adlı

[19] Ozan Örmeci, "Türk-Amerikan İlişkileri: Mazisi ve Güncel Durumu", 12 Mart 2019 tarihinde Marmara Üniversitesinde düzenlenen 2. Siyaset ve Diplomasi Okulunda sunulan Bildiri, İstanbul 2019, s. 7.

kitabı, Türkiye'de ilk 20 yılda misyonerlik çalışmalarının yükselişi ve ilerlemesinin heyecan verici hikâyesini anlatmaktadır. [20]

Board misyonerleri içerisinde "Ermeniceyi ilk öğrenen" ve "Ermeni misyonunun babası" [21] olarak bilinen Harrison G. O. Dwight "sadece masa başında değil, neredeyse tüm Anadolu'yu karış karış gezerek bölgenin topografik yapısı, nüfus özellikleri ve bölge insanlarının geleneklerine kadar birçok konuda inceleme" yapmış, "incelemelerini rapor hâline getirerek adeta misyonerlerin yol haritasını çizen kişi" olmuştur. [22]

Oğlu ve eşinin 1837 yılında İstanbul'da vebadan ölmesinin ardından sağlığına kavuşmak için ABD'ye dönmüş, Bayan Mary Lane ile 16 Nisan 1839'da evlenmiş ve o sonbaharda yeni eşiyle tekrar İstanbul'a dönmüştür. 1848 yılında istirahat için ABD'ye gitmiş, 1851'e kadar burada kalmıştır. 1860 yılında ikinci karısının ölümünün ardından otuz yıl önce ziyaret ettiği yerleri bir daha gezmiş, değişiklikleri gözlemlemiştir.[23]

Bir tren kazasında 25 Ocak 1862 tarihinde[24] Vermont eyaletinin Bennington kenti yakınlarında vefat etmiştir. "Yaşadığı süre içerisinde İstanbul istasyonunun, 23 istasyon, 81 dış istasyon, 42 kilise, 1600 kilise üyesi ve 12 atanmış rahipten oluşan yaklaşık 100 misyoneri ile üç misyona kadar büyüdüğüne tanıklık etmiştir."[25]

Hayatı boyunca keşif gezilerine çıkan, vaaz veren, okul ve kiliselerin açılmasını organize eden Rahip Dwight aynı zamanda bir yazar ve çevirmendir. 1833 yılında Eli Smith ile iki ciltlik *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia* (Rahip E. Smith ve H. G. O. Dwight'ın Ermenistan'da Misyonerlik Çalışmaları)[26] isimli

---

[20] J. K. Greene, a.g.e., s. 70-71.
[21] Leon Arpee, "An Actual Experiment in Non-Sectarian Missionary Activity", *The American Journal of Theology*, C. 11, 1907, s. 224.
[22] Pınar Koçak, *Harrison Gray Otis Dwight ve Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri (1830-1862)*, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2019, s. iv.
[23] Memorial records for Harrison G. O. Dwight, s. 1.
[24] Thomas William Herringshaw, "Dwight Harrison Gray Otis", *Herringshaw's Encyclopedia of American Biography of the Nineteenth Century*, American Publishers' Association, Chicago 1898, s. 323.
[25] Memorial records for Harrison G. O. Dwight, s. 1.
[26] Eli Smith-Harrison G. O. Dwight, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia: Including a Journey through Asia Minor, and into Georgia and Persia, with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas,* Crocker and Brewster, Boston 1833.

kitabı yayımlamışlardır. Daha sonra ise yazar 1840 yılında ilk eşinin anılarını içeren ve bu çalışmanın da konusunu oluşturan *Memoir of Mrs. Elizabeth B. Dwight: Including an Account of the Plague of 1837 (Bayan Elizabeth B. Dwight'ın Anıları, 1837 Vebasının Kayıtları Dâhil)* isimli anı kitabını yayımlamıştır, 1850 yılında *Christianity Revived in the East: Or, a Narrative of the Work of God Among the Armenians of Turkey* (Hristiyanlığın Doğuda Yeniden Canlanması: Veya Türkiye'deki Ermeniler Arasında Tanrının İşlerinin Anlatısı)[27] isimli kitabını yayımlamış, 1854 yılında ise bu kitaba eklemeler yaparak *Christianity in Turkey: A Narrative of the Protestant Reformation in the Armenian Church* (Türkiye'de Hristiyanlık: Ermeni Kilisesinde Protestan Reformasyonu Anlatısı)[28] başlığı ile bir daha yayımlamıştır. 1854 yılından sonra editörlüğünü yaptığı *Avadaper* (Messenger) dergisi için makaleler yazmıştır.

Elizabeth Baker Dwight (1806-1837)

Rahip Harrison G. O. Dwight'ın ilk eşi Elizabeth Baker Dwight hakkında Amerikan Board arşiv belgelerinde kısaca şu bilgiler yer almaktadır: 4 Ocak 1830'da evlenmiş, 21 Ocak'ta Boston'dan Malta'ya eşi ile yola çıkmıştır. Malta'ya vardıktan iki hafta sonra eşi onu oradaki diğer misyonerlerin yanına bırakıp kendisi Osmanlı Devleti'ne keşif gezisine gitmiştir. 9 Ekim 1830'da daha sonra ABD'de papaz ve öğretmen olacak olan ilk çocukları James Harrison dünyaya gelmiştir. Kocası yanına döndükten sonra 5 Haziran 1832'de İstanbul'a gelmişlerdir. Bayan Elizabeth B. Dwight "misyonerlik kariyerinin başlarında hastalanmış ve sonra beş yıl içinde üç oğlu daha olmuş, bunlardan ikisi genç yaşta vefat etmiştir". 1832'de İstanbul'a geldikleri vakitten itibaren "İstanbul'u kasıp kavuran veba salgını 1836-1837 yılları arasında oldukça öldürücü olmaya başlamış" bu dönemde "haftada altı bin ile on bin insanın öldüğü" rapor edilmiştir. Eşi Harrison G. O. Dwight daha az bulaşma riski var diye ailesini Yeşilköy'e taşımış ancak önce iki buçuk yaşındaki küçük oğulları John, sonra da 8 Temmuz 1837 tarihinde karısı vebadan ölmüştür.[29] İkisi de İstanbul'daki Yeşilköy Protestan Mezarlığında defnedilmişlerdir. Kocası o öldükten sonra onun adını verdiği

[27] H. G. O. Dwight, 1850.
[28] Harrison G. O. Dwight, *Christianity in Turkey: A Narrative of the Protestant Reformation in the Armenian Church*, J. Nisbet, London 1854.
[29] Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Elizabeth B. Dwight," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16850, http://www.dlir.org/archive/items/show/16850 (20.06.2020), s.1.

bir anı kitabı çıkarmış, anı kitabını derleyen Mary Lane[30] ile iki yıl sonra yeniden evlenmiştir.

Resim 1: Elizabeth Baker Dwight (1806-1837)[31]

İstanbul'da Veba: 1835-1838

En ölümcül ve insanların en korktuğu salgın hastalık olarak veba 18. yüzyılda tüm dünyada, özellikle liman kentlerinde etkili olmuş ve birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Kıtalar arası geçiş güzergâhında bulunan Osmanlı Devleti[32] bu dönemde vebaya en çok maruz kalan ülkeler arasında yer almış ve bu yüzyıl, Osmanlı'da "veba yüzyılı olarak kendini göstermiştir."[33] Osmanlı kaynaklarında hastalıkla ilgili olarak "veba ile birlikte "taun" adı da geçmektedir ki aslında taun

[30] Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Mary L. Dwight," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16855, http://www.dlir.org/archive/items/show/16855 (10.06.2021), s.1.
[31] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. i.
[32] Türkiye'de veba'nın tarihçesi için bkz: Süheyl A. Ünver, *Türkiye'de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine*, İstanbul 1935.
[33] Meral Erdoğan, *18. Yüzyılın Sonu 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Veba Yılları*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2017, s. iii.

bugünkü manasıyla vebanın (bubonic plague) [hıyarcıklı veba] karşılığıdır.[34] Hastalığın en önemli belirtileri ateş, titreme, ishal, kusma, eklem ağrıları, halsizlik, lenf bezi şişmesi ve sonrasında deride lekelerdir. En sık görülen bubonik veba'nın lenf bezlerinde ağrılı şişlik yaptığı ve hastalık belirtilerinin görülmesinin hemen ardından hastanın hayatını kaybettiği belirtilir. Hastalığın belirtilerinin aniden ortaya çıkması ve hastalıktan kurtulma şansının çok nadir olması yüzünden hastalığın görüldüğü her dönemde insanlar dehşete düşmüşlerdir.

Dünyada belirli bir döneme kadar salgın hastalıkların hepsine veba denmiştir… Farelerde yaşayan Yersinia pestis *bakterisi onları ısıran pireler yoluyla insanlara bulaşır ve vebaya neden olur… Vebanın Çin'de ortaya çıkıp gemilerdeki fareler ve pireler yoluyla İstanbul'a geldiği, diğer liman şehirlerine de aynı şekilde yayıldığı düşünülüyor… Dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkan virüs kaynaklı salgınlar, veba salgınlarıyla birlikte 17. ve 18. yüzyılda da devam etti…Hijyen kurallarına dikkat edilmesi, atık su altyapısının kullanılması, temiz su temini ve yiyeceklerle içeceklerin temizlenmesi yoluyla bu hastalıklardan korunmak mümkündür. Ancak o dönemde henüz hastalıkların patojenler ile yayıldığı bilinmediği için insanlar hastalığın nasıl bulaştığını fark edemiyor, dolayısıyla da yayılmalara karşı etkili önlem alamıyorlardı.* [35]

Hastalığa yol açan mikrobun, farelere yerleşmiş taşıyıcı pireler yoluyla insanlara geçtiği keşfedilince, öncelikle farelerin yok edilmesi ve ardından koruyucu hekimlik çalışmaları doğrultusunda geliştirilen veba aşısı ve etkili serumların kullanılmaya başlamasıyla hastalığa karşı mücadelede önemli başarılar kazanmak mümkün oldu. [36]

---

[34] Mesut Ayar - Yunus Kılıç, "Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.17, S.2, İzmir 2017, s. 164.

[35] Nurulhude Baykal, "Salgın Hastalıkların Tarihi", *Bilim Genç Tübitak*, 2020, https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/salgin-hastaliklarin-tarihi (10.06.2021), s. 1-2.

[36] Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2010, s. 54'ten aktaran Nalan Turna, "İstanbul'un Veba ile İmtihanı: 1811- 1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi", *Studies of the Ottoman Domain*, C.1, S.1, 2011, s. 3.

1810'lu yılların başındaki İstanbul veba salgınında, "devlet kurumları söz konusu hastalığa karşı gerekli önlemleri alma konusunda yetersiz kalmışlardır."[37]

İstanbul'da etkili olan 1836-1837 yıllarındaki veba salgınında yaklaşık olarak 25 bin kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. Bu salgın döneminde, Beyoğlu sokaklarında yabancıların siyah muşambalar giyerek dolaşmaya başladığına tanık olunmuştur. İnsanlar evlere ziyaretlerinde söz konusu evin yakınlarında kurulan bir kabinde tütsülenerek veba hastalığından kendilerini esirgemeye çalışmışlardır. Ayrıca tütsülenmiş ve tuzlanmış gıdalar tüketmeyi tercih etmişlerdir. Halkın kendince aldıkları önlemlerle beraber Hükümet daha etkili kararlar alma yoluna gitmiştir. Osmanlı Devleti tarihinde ilk defa 1838 yılında resmî olarak karantina kararı alınmıştır. Bu durumu kurumsallaştırmak üzere 1839 yılında Karantina Nazırlığı kurulmuştur. Bu uygulama ile 1840 ve 1844 yılları arasında sınırlı olarak birkaç yerde ortaya çıkan veba oldukça hafif zararlarla atlatılmıştır.[38]

Ancak 19. yüzyılın yarısına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde veba can kaybı düzeyinde ele alındığında 18. yüzyıldaki etkisini kaybetmiştir. Bunda "devletin 1840'lardan itibaren karantina başta olmak üzere başarıyla uyguladığı çeşitli tedbirlerin etkisi büyüktür."[39] "Veba…1840'lardan itibaren etkinliğini yitirmiş olsa da Osmanlı topraklarından tamamen silinmeyip toplumsal ve ekonomik hayata menfi tesirlerde bulunmayı sürdürmüştür."[40]

19. yüzyılın ortalarına kadar karantina usulünün hayata geçirilmesi gibi veba önlemleri alınmadan önce vebanın birçok insanı öldürdüğü dönemlerde vebaya yakalanan insanlar çaresiz bir biçimde ölümü beklemiş veya bulundukları bölgeden kaçıp başka bölgelere gitmek gibi çareler aramışlardır. Bu çalışmaya konu olan ve

---

[37] N. Turna, a.g.m. s. 34.
[38] İslam Ansiklopedisi, *İstanbul- Türk Devri Maddesi*, C.,XXIII, İstanbul, 2001, s. 236-237 ve Nuran Yıldırım, Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*: *Sağlık Teşkilatı-Salgınlar Bulaşıcı Hastalıklar ve Mücadele Koruyucu Sağlık Kurumları-Hastaneler-Tıp Eğitimi*, İstanbul 2010 Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul, 2010, s.58'den aktaran, M. Erdoğan, a.g.t., s. 52.
[39] M. Ayar – Y. Kılıç, a.g.m., s. 163.
[40] M. Ayar – Y. Kılıç, a.g.m., s. 168.

Harry G. O. Dwight'ın eserinde değindiği 1835-1838 yılları arasındaki İstanbul vebası böyle bir dönemi anlatmaktadır.

Bayan Elizabeth B. Dwight'ın Anıları, 1837 Vebasının Kayıtları Dâhil

Harrison G. O. Dwight'ın 1837 yılında vebadan ölen üçüncü oğlu ve karısı Elizabeth B. Dwight'ın ardından 1840 yılında yayımladığı *Bayan Elizabeth B. Dwight'ın Anıları, 1837 Vebasının Kayıtları Dâhil* isimli anı kitabı, 1837 İstanbul veba salgınında ölen E. Dwight'ın hastalığı ve ölümü sonrasında kocası ve misyoner arkadaşlarının yazışmalarını içeren mektuplardan, kendisinin sağlığında yazdığı mektuplardan ve İran'da misyonerlik yapan Judith S. Grant'ın mektuplarından oluşmaktadır. Anı kitabında yer alan iki kadın misyoner hakkında da kitapta ölümlerinden sonra verilen vaazlardan bölümler bulunmaktadır.

Veba hastalığının tüm evrelerine tanık olmuş oğlunu ve karısını bu hastalık yüzünden kaybetmiş birisi olarak Harrison G. O. Dwight kitabın "misyonlara olan ilginin artmasında çok etkili bir araç" olacağını düşünmüş ve bu düşüncesini de kitabın giriş bölümünde açıklamıştır.[41] Kitabın yazılmasına neden olan İstanbul veba salgınından ailesini korumak için o dönemlerde insanların çoğunun yaptığı gibi şehrin merkezinden çeperdeki köylere doğru kaçmış ancak yine de ailesini koruyamamıştır.

Kitap, "Veba Esnasındaki Mektuplar", "Bay Dwight'a Mektuplar", "Bayan Dwight'ın Anıları" ve "Bayan Judith S. Grant'ın Anıları" olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Mektup ve notlardan oluşan kitabın "Veba Esnasındaki Mektuplar", isimli birinci bölümü Harrison Gray Otis Dwight'ın veba[42] salgınında misyoner arkadaşlarına yazdığı ve onların da Bay Dwight'a yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Birinci bölüm,

---

[41] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s.10-11.

[42] Avrupa'da bir zamanlar "kara ölüm" diye bilinen hastalığı yazar kitabında "kara hastalık" diye adlandırır.

Harrison G. O. Dwight'ın, New York'taki Bay William J. Buck'a 1 Aralık 1837 tarihinde yazdığı üç mektup ile başlamakta ve daha sonrasında "Harrison O. Dwight'ın ailesine veba sırasında yazılan notlar" alt başlığı altında altmış iki mektuptan oluşmaktadır. Bay Dwight'ın ve misyoner arkadaşlarının yazışmalarını içeren mektup veya notların yazılma aralığı 28 Haziran 1837 ile 29 Temmuz 1837'dir. Bir aylık yazışmaları içeren bu bölümde Bayan Dwight'ın ve oğlu John White'ın vebaya yakalandığı tarihten Bayan Dwight'ın ölümü sonrasına ve Bay Dwight'ın karantinada kaldığı günlere kadar olan dönem kapsanmıştır. Kırk bir mektup Harrison G. O. Dwight tarafından, sekiz mektup William Goodell tarafından, altı mektup Wilhelm G. Shauffler, dört mektup Mary R. Schauffler ve son olarak da iki mektup William Goodell'in eşi Abigail Perkins Davis Goodell tarafından yazılmıştır. Harrison G. O. Dwight'ın mektuplarının hepsi "San Stefano" adını verdikleri o dönemki adıyla "Ayastefanos",

1926'dan sonraki adıyla "Yeşilköy" Bakırköy İstanbul'dan yazılmış, diğer misyonerlerin mektupları ise günümüzde Beyoğlu olarak bilinen Ermenilerin yoğun olduğu "Pera"dan yazılmıştır. Mektupların üstündeki tarih ve bazılarında yer alan saat bilgilerinden misyonerlerin birbirleri ile kimi günlerde aynı gün içerisinde birden fazla mektuplaştıkları görülmektedir.

Resim 2: Ayaktakiler soldan sağa: Parsons, Isaac Bliss, Ladd, E.E. Bliss, Walker

Oturanlar soldan sağa: Hamlin, E. Riggs, Schauffler, H. G. O. Dwight, Goodell, Van Lennep[43]

Birinci bölümde Harrison G. O. Dwight'a yazılan mektuplarda bulunmasına rağmen kitabın ikinci bölümünün adı "Bay Dwight'a Mektuplar" olarak konulmuştur. Bu bölümde Harrison G. O. Dwight'a eşinin ölümden sonra çeşitli misyon bölgelerinden gelen onun tarafından seçilmiş taziye mektupları yer almaktadır. Bu bölümde yer alan on altı mektup 7 Temmuz 1837 ve 2 Eylül 1837 tarihleri arasında yaklaşık iki aylık dönemi kapsamaktadır. Urmiye İran, Beyrut, İzmir, Trabzon ve Bursa'daki misyonerlerin ve bir Ermeni yerli yardımcının Harrison G. O. Dwight'a yazdıkları mektupları içermektedir.

Bu bölümün başında Harrison G. O. Dwight, birinci bölümde olduğu gibi bu mektupları "Sevgili Kardeşim" dediği William J. Buck'a ve diğer arkadaşlarına dikkatle okumaları ve incelemeleri için gönderdiğini ve mektupların ilgilerini çekeceğini düşündüğünü yazar.[44] Bu bölümde mektupları dâhil edilen Bay Dwight'ın misyoner arkadaşlarının isimleri ve o dönemde görevli oldukları yer adları şöyledir: John B. Adger, Daniel Temple, Eli Smith ve Lorenzo W. Pease, İzmir; Asahel Grant, James L Merrick ve J. Perkins, Urmiye İran; Thomas P. Johnston ve William C. Jackson, Trabzon; Benjamin Schneider ve Philander O. Powers, Bursa.

"Bayan Dwight'ın Anıları" isimli üçüncü bölüm ise kendi içerisinde üç kısımdan oluşmaktadır. İlk başta William Goodell'in Bayan Dwight'ın ölümü üzerine verdiği vaazdan[45] bir kesit vardır. İkinci kısımda Bayan Dwight'ın misyoner eşi olarak hastalanmadan önce akraba ve diğer misyoner kadınlara yazdığı mektuplarla, hastalığının hemen başında yazdığı son iki mektubu dâhil, otuz üç mektubu yer almaktadır. Son bölümde ise eşi Harrison G. O. Dwight'ın ölmeden önceki son günlerinde eşinin başında yaşadıklarını yazdığı günceden bir bölüm bulunmaktadır.

---

[43] Elizabeth W. Shelton, *Faith, Freedom, and Flag: The Influence of American Missionaries in Turkey on Foreign Affairs, 1830-1880*, Doktora Tezi, Georgetown University, Washington, D.C., 2011, s.2
[44] H. G. O. Dwight, *Memoir*, 99.
[45] William Goodell, *The Power of Faith: A Sermon Preached at Constantinople August 6, 1837, on the Death of E. Dwight*, E. Collier, New York 1838.

“Bayan Judith S. Grant’ın Anıları” isimli son bölümde ise İran misyoneri olan Bayan Grant’ın hayatından kesitler verilmektedir. Harrison G. O. Dwight bu bölümün başında Bayan Judith S. Grant’ın anıları ve Nasturi Kilisesi (Nestorian Church) hakkında bir kitap yazmayı planladığını söyler. Ancak kendisinin kontrol edemediği olaylar ve Bayan Judith S. Grant’ın ölümü sonrasında Board misyoneri Rahip Justin Perkins’in verdiği vaaz nedeniyle böyle bir anı kitabının yazılmasının gereksiz hâle geldiğini anlatır.

Yirmi beş yaşında ölen ve dört yıl İran’da misyonerlik yapan Bayan Judith S. Grant’ın anıları içerisinde son üçü Asahel Grant tarafından ölümünden sonra yazılmış olanlarla beraber kendisinin yazdığı altı mektubuna yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca 14 Ocak 1839’da ölen misyoner Bayan Judith S. Grant’ın 17 Ocak 1839’daki cenazesinde Nasturi Misyonu üyelerine Rahip Justin Perkins’in verdiği vaazdan bölümler bulunmaktadır.

Harrison Gray Otis Dwight’ın Mektuplarında İstanbul’da 1837 Vebası

Birinci bölümün başında H. G. O. Dwight veba hastalığının seyri hakkında ve halk arasında nasıl değerlendirildiği üzerine detaylı bilgi paylaşır. Çünkü insanların en çok bunu merak ettiğini bildiğini söyler. Tıp eğitimi almadığını ancak bu alandan çok kitap okuduğunu ve sekiz yılını bu ülkede doldurmakta olduğundan çok şeye tanıklık ettiğini, “kitaplar ve dersler tarafından eğitilmediyse de en azından bir dereceye kadar tecrübe ile” eğitildiğini söyler. Türkiye’ye ilk geldiğinden beri vebanın kendisine asla yabancı olmadığını, vebanın hiçbir mevsim geçmediğini İstanbul’da vakaların görülmediği ay ve haftanın olmadığını söyler.

Karısı ve çocuğunun ölümü sırasında yaşadıklarını en doğru ve etkili bir şekilde o sırada arkadaşları ile yazışmaları yoluyla anlatabileceğine inandığı için bu mektup ve notların kopyalarını William J. Buck’a gönderdiğini yazar. Bu not ve mektupların orijinal kopyasını göndererek Harrison G. O. Dwight görevini yerine getirdiğini düşünür çünkü bu metinler olayların gerçekleştiği zamanda kaleme alınmışlardır.

Dolayısıyla onları okuyanlar üzerinde daha sonra yazılan herhangi bir açıklamanın yapabileceğinden çok daha fazla etkili olacaklardır. Yazar bu not ve mektuplarda neredeyse hiçbir şeyi değiştirmediğini çünkü bu notlarda yer alan bilgilerin aynı zamanda evlerine sadece iki kez gelen ve sadece bir kez acı çeken hasta karısının odasına girip o zaman bile dikkatlice uzakta duran doktora bilgi aktarmak için de yazıldıklarını hatırlatır.

Burada yer alan mektup ve notların tarih sırasına göre düzenlenmiş olduğunu Pera'daki diğer misyonerler tarafından gelen cevapları da eklediğini belirtmiştir. Yaşadığı böyle zorlu bir süreç içerisinde karısı ölümle pençeleşirken misyoner arkadaşlarına çok fazla mektup ve not yazmış olmasını ise karantinadayken ve yanında hasta karısından başkası yokken karısının hastalığı ile ilgili bilgileri arkadaşları vasıtasıyla karısının doktoruna iletebilmesi gerekliliği ile açıklar. Günde iki kere bir haberci vasıtasıyla Pera'daki misyoner arkadaşları ile haberleşebildiklerini ve bunun o zaman için bir zorunluluk olduğunu söyler. Ayrıca arkadaşları ile yazışmasının ona iyi geldiğini anlatır.

Böyle bir zamanda bu kadar çok notun nasıl yazıldığını merak edebilirsiniz. Unutmamalısınız ki, ailemiz dağıldığı andan itibaren, sevgili yavrumun cesedi bir odada, zavallı hasta karım da diğer odada yatıyordu…onun ölümünden birkaç gün sonra yalnız kalmıştım ve asla bir kardeşimin yüzünü görmedim veya sesini duymadım. Bu durum, birbirimize söyleyeceklerimizi, notlar yoluyla ifade etmemize neden oldu. Günde iki kez düzenli gelen habercimiz mektupla iletişim kurmamızı kolaylaştırdı.[46]

Kitabın hemen başında Harrison G. O. Dwight veba hastalığını şöyle tarif eder:

Gördüğüm üzere, çok şiddetli ve çok kötü huylu bir tifüs ateşidir. Bazen çok daha kısa sürede olsa da genellikle üç gün seyrini sürdürür ve beyin ödemi ya da hayati bir kısmın ölümüyle sona erer. Buna vücudun herhangi bir yerinde görünen karbonkül [çıban] veya bezlerde şişlik demek olan bubolar [hıyarcık/kabarcık] veya mor benekler

[46] H. G. O. Dwight, *Memoir,* s. 25.

eşlik eder. Bazen hepsi bir arada görülür veya sadece biri görülür. Vücut sistemi bir anda çöker ve son derece yüksek ateş görülür. Bununla birlikte, hastalık sıklıkla beklenene ters düşen şekillerde de ortaya çıkar. Bazen hiçbir çıban, kabarcık veya leke ortaya çıkmaz ya da en azından ölüm anına kadar çıkmaz. Bu, hastalığın en kötü şekli olarak kabul edilir. Bazen kabarcıklar çok az ateşle veya hiç ateş olmadan gelir ve birey günlük işini en ufak bir kesinti olmadan sürdürür. Bazen önce kabarcıklar gelir ve geçer, hasta bir veya iki gün ya da bir hafta boyunca iyidir, sonra kabarcık olmadan ateş gelir ve kişiyi öldürür. Ateş safhası güvenli bir şekilde atlatılabilirse, yakında tekrar yürüyebilir ve o zaman belki biraz daha kabarcık çıkıp içinden cerahat akabilir. Bu hastalıkta, kabarcıkların cerahat toplaması olumlu bir semptom olarak kabul edilir. Bununla birlikte, bazen insanlar cerahat oluşmadığında iyileşirler. Vebanın burada belirtmeme gerek olmayan başka birçok çeşidi var. Veba için henüz kesin bir tedavi bulunamadığını söylememe gerek bile yok. Kabarcıklara sadece lapa uygulanması dışında hasta genellikle hiçbir tıbbi tedavi görmez. Bu, ülkenin yerlilerinin uygulamasıdır; düzenli olarak yetiştirilen Avrupalı doktorlara gelecek olursak onlar da veba olduğunu bildikleri bir hastayı asla ziyaret etmezler. Şimdi İstanbul'dan bahsediyorum. Geçenlerde bir Ermeni piskoposu bu hastalık için rapora göre şaşırtıcı derecede başarılı olan bir çare buldu. Hindistan'dan gelen St. Ignatius fasulyesi. Son derece acıdır ve hem içten hem de dıştan uygulanır. Yapabileceklerinin daha fazla kanıtını bekliyoruz.[47]

Rahip Dwight, İstanbul'daki Avrupalıların arasındaki genel inancın, "vebanın çok bulaşıcı olduğu ve yalnızca enfekte olmuş bir kişi veya şeyle fiili temas yoluyla bulaştığını" düşündüklerini ve bu görüşün, yerli Hristiyanlar arasında da önemli ölçüde yer bulduğunu aktarır. Bu hastalık geldiğinde, Pera'da dükkânların kapanmadığını ancak insanların dükkânların içine girip mallara dokunmalarının engellendiğini ve satışların dükkânların parmaklıklarla kapalı kapısından yapıldığını belirtir. Sokaklarda herkesin bir sopasının olduğunu ve bir başkasına sürtmemeye büyük özen gösterdiklerini ve her parça kâğıt, kumaş ve ipten büyük bir titizlikle kaçındıklarını anlatır. İnsanların vebanın bulaşmasından korktukları kadar ahlaki kirlilikten de korktuklarını belirtir. Herhangi bir ailede hastalık ortaya çıktığında, hastanın derhal tüm arkadaşları tarafından terk edildiğini söyler. Bu korkunç hastalığın bir aileyi ziyaret

[47] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 17-18.

etmesinin ardından, kaçınılmaz bir şekilde eşyaların tahrip edildiğini anlatır. Hastaların kullandığı yatakların, giysilerin yakıldığını, denize atıldığını veya gömüldüğünü aktarır. Bulaşmaya maruz kalmadığı düşünülen eşyaların iyice yıkandığını bir paçavranın bile atlanmadığını belirtir. Perdeler, halılar, kanepeler, örtüler, yataklar, yatak takımları, döşeklerin yünü, giysiler dâhil her şeyin suya girdiğini, yıkandığını, gardırop, dolap, çalışma masası gibi her şeyin elden geçirildiğini söyler. Bütün bunların, uzaktan birine gereksiz bir iş gibi görünebileceğini belirtir. Hastalık kendi evine geldikten sonra neyin enfekte olduğunu belirlemenin hiçbir yolu olmadığı için, tek güvenli kuralın her şeyin enfekte olduğunu kabul etmek olduğunu anladığını ve her şeyi buna göre yıkayıp dezenfekte ettiğini, giysileri dezenfekte etmenin çok güvenli bir yolu olarak klorla fumigasyon[48] yaptığını aktarır. Yazar ayrıca vebaya maruz kaldıktan sonra kırk gün boyunca karantinanın uygulandığını, bu süre zarfında birey ya da ailenin toplumdan kendini soyutlayarak ya kendi evinde kalması ya da tarlada bir çadıra gitmesi gerektiğini belirtir.[49]

Harrison G. O. Dwight veba hastalığının hem bulaşma hem de enfeksiyon yoluyla geçtiğini düşünür. Hastalığın virüsü ne olursa olsun, kan dolaşım sistemine ciltten emilim yoluyla değil akciğerlerden solunum yoluyla girdiğine inanır.[50]

Geçen birkaç yıl boyunca her yıl vebanın yaşadıkları mahallede kendini gösterdiğini söyler. Burası Ayastefanos (San Stefano) köyünden oldukça ayrıdır ve orada veba yokken burada veba ortaya çıkmıştır. Bu durum Rahip Dwight'ın aklına yerel bir neden olup olmadığı sorusunu getirmiş ve düşününce, köyün mezarlığının çok yakında, bir tepenin üzerinde olduğunu yaz aylarında, o mahalledeki birkaç evin üzerine doğrudan esen neredeyse sabit bir rüzgâr olduğunu hatırlamıştır. Orada mezarlığın taşlık bir alanda olması ve Osmanlı'da cesetlerin 60 cm kadar bir derinliğe gömülüyor olmalarını sakıncalı bulur. İstanbul çevresindeki uçsuz bucaksız mezarlıkları ve mezarların yetersiz derinliklerini düşündüğünde, endişesinin daha da arttığını aktarır.[51]

---

[48] Fumigasyon, günümüzde "zararlı etmenleri öldürmek için kapalı bir ortamda, belirli bir ısıda ve miktarda gaz hâlinde kimyasal madde (fumigant) vermek ve belirli bir süre gazı bu ortamda tutma işlemi" olarak tarif edilir. Hijyen bir ortama sahip olmak için yapılan bir işlemdir.
[49] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 18-20.
[50] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 20.
[51] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 24.

Veba yüzünden Dwight ve misyoner Schauffler ailesi Pera'daki evlerinden daha güvenli diye Yeşilköy'e taşınmışlardır. Yazar, veba onlara geldiğinde hizmetliler dâhil evde 15 kişi olduklarını söyler. Vebanın ailesine nereden geldiğini tam olarak bilemese de komşularının bir çocuğunun ölümünden şüphelenir. Çocuğun dört gün boyunca hasta olduktan sonra öldüğünü ve gömüldüğünü aktarır. Çocuğun vebadan öldüğünü sonradan öğrendiklerinden ev halkının konuyla ilgili hiçbir önlem almadığını ve komşularının köpeğinin sık sık onların bahçesine geldiğini ve hasta olan küçük oğlu John'un da onunla oynadığını aktarır.

Sevgili karısı ve oğlunun aynı gün veba tarafından saldırıya uğradığını, ailenin en zayıfının onlar olduğunu ve çoğunlukla ikisinin de evden çıkmadıklarını belirtir. Hastalığı her ikisinin de aynı virüsten aldıklarını ve birbirlerine hastalığı geçirmediklerini aktarır. Oğlunun hastalığının fark edilip vefat edişi arasında 48 saat geçtiğini, karısının ise yaklaşık on iki gün boyunca hastalığın pençesinde kıvrandığını, ikisinin de hastalığı boyunca onların yanından hiç ayrılmadığını anlatır.

İki buçuk yaşındaki oğlu John White hastalandığında ve aynı sırada eşi de kendini iyi hissetmiyorken başta bu hastalığın veba olduğunu anlamamışlardır. Anladıklarında ise Harrison G. O. Dwight ve iki Alman hizmetli haricinde herkes hemen oradan ayrılmıştır. Zaten o dönemde veba hastalığının herhangi bir ailede ortaya çıkması durumunda, hemen hastanın yanından uzaklaşıldığını ve tüm arkadaşlarının onu terk ettiğini söyler. Hastalığa yakalanan aile eğer fakirse veba hastanesine götürüldüklerini, eğer zengin ise kendi evlerinde onlara bakması için bir hemşirenin kiralandığını belirtir.

Veba ailelerine geldiğinde o sırada Yeşilköy'de beraber yaşadıkları misyoner Schauffler ailesi Dwightların dört aylık oğulları Charley'i de yanlarına alarak hemşiresi ile Pera'daki evlerine geri dönerler. Dwightların diğer iki oğlu William ve James ise Bayan Deutsch, kız ve iki Yahudi ile evin yanında kurulan çadırda kalmaya başlarlar.

Yahudi karı koca yardımcıları dışında Harrison G. O. Dwight'ın yanında kimse kalmaz. Yazar mektuplarında bu Alman çifte olan minnettarlığını bildirir. Özellikle Theresa'nın onun için çok değerli olduğunu ve hakkını ödeyemeyeceğini düşünür. Theresa'nın en sonuna kadar yanında kaldığını, onun sadakatini hiçbir zaman unutmayacağını söyler. Oğlu vefat ettiğinde, komşuları olan Amerikan elçisi Komodor (Amiral yetkisi olan deniz subayı) David Porter oğlunu kendi bahçelerine gömebileceğini söylemiş ancak çevrede yaşayan komşular cenazenin oraya kadar taşınmasına izin vermediğinden Theresa'nın eşi Alexandrowitch ile oğlunu evlerine yakın bir yere defnetmek zorunda kalmışlardır. En zor anlarında yanında bu Alman ailenin olduğunu söyler. Bu sıkıntılı zamanda kendisine bu kadar sadık bir yardımcı gönderdiği için Tanrı'ya şükreder.

Rahip Dwight, Bay Goodell'e yazdığı mektuplarından birinde vebanın Pera'ya çok yaklaştığını ve onun şu dört tedbiri almasını ister: "*1. Evinizin her yerinde iyi bir klor fumigasyonu sağlayın. 2. Hizmetçileri ve çocukları evde kapalı tutun. 3. Sağlıksız yiyecekler yemeyin (bu her zaman iyi bir kuraldır). 4. Tanrıya inanın ve güvenin."*[52]

Harrison G. O. Dwight'ın mektuplarında günden güne veba hastalığının belirtilerini gözlemlememiz mümkündür. Karısının hastalığı önce bir soğuk algınlığı gibi kendisini gösterir. Ardından enfekte olan lenf bezlerinin etrafında döküntüler oluşur. Bunu lenf bezlerindeki bubbo adı verilen kabartılar, şişlikler takip eder. Bu şişlikler siyahlaşır ve bunlardan kötü kokulu iltihap akar. Bütün bunların öncesinde hastalığın en temel belirtileri olan boğaz ağrısı, kusma, ishal eşinde hastalığın ilk günlerinde ortaya çıkmıştır. Bünyesi zaten zayıf olan eşinin solunum yetmezliğinin başlaması ve yutkunma zorluğunun buna eklenmesi ile tablo kötüleşir. Başlarda eşi ile iletişim kurabilen Elizabeth B. Dwight, son günlerinde artık hiçbir şey anlayamaz hâle gelir ve sürekli devam eden uyku hâli ölmeden hemen önceki günlerde yerini huzursuzluğa ve acı çekmeye bırakır.

Eşinin hastalığının son günlerinde yardıma gelen bir Ermeni bakıcı kadın Yeşilköy'deki evlerinde kalmaya başlayana kadar Harrison G. O. Dwight eşinin her

[52] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 87.

şeyiyle ilgilenir. Bu durumunu da "kimse vebaya benden daha fazla maruz kalmadı"[53] diyerek açıklar. İki gece boyunca hasta karısıyla aynı yatakta yattığını ve onun tüm isteklerini yerine getirdiğini aktarır. Oğlu hastalandığında da zaten onu hiç kucağından bırakmamış, öldüğünde sertleşen bedenini tabuta kendisi yerleştirmiş ve onu kendi elleriyle gömmüştür. Karısı acılar içinde iken ona ilaçlarını vermiş, ona yemek yedirmeye çalışmıştır. Odasını havalandırmış, ellerini sık sık sirke ve klor suyunda yıkamış, her gün kendisinin ve eşinin kıyafetlerini değiştirmiştir. Bu durumda hastalığa yakalanmamış olmasını ve korunmasını Tanrı'ya borçlu olduğunu söyler.[54]

Arkadaşları ile mektuplaşmalarında sürekli doktora ulaşma veya ona karısının son durumu ile ilgili bilgi aktarma gayreti içerisinde olduğu görülür. Eşinin ölümünden sonra ise karantinada kalmış, bu süre zarfında kendini kapatmış ve evlerinin bahçesindeki çadırda kalmıştır. Yaşadığı karantina sürecini ise şu sözlerle dile getirir:

Bana öyle geliyor ki, dua etmek karantinanın ve özellikle de bazılarımızın cennette pratik yapabileceğine dair en azından biraz beklentisinin olduğu böyle bir durumun başlıca ve en uygun işidir. Elbette hiçbirimiz cennete hazırlanmak için dua etmekten daha iyi bir işle meşgul olmayı istemeyiz.[55]

...

Tanrı, sevgili eşimin ve çocuğumun mezarlarının bu kadar yakınında, bu çadırda tek başıma nice güzel saatler geçirmeme izin veriyor. Bu dünyada her zaman çadırlarda oturanlar gibi yaşayabilir miyim, yani burada ebedi bir yeri olmayan ancak birinin gelmesini bekleyen bir gezgin olarak ve mezarın yanında yaşayan ve her an onun içine uzanabilecek biri olarak.[56]

...

Beni yalnız biri olarak düşünmemelisiniz. Çadırımda yalnızım, doğru, ama buraya kapatıldığımdan beri yalnızlık diye bir şey düşünmedim. İki oğlum yakınlarda olmasaydı belki de düşünürdüm… Sevgili karım, doğru, benden alındı, ama onun iyi bir yerde olduğundan eminim; burada benimle hâlâ inliyor ve acı çekiyor olmasından çok

[53] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 20.
[54] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 21.
[55] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 79.
[56] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 86.

daha iyi ve onun geri gelmesini istemiyorum… böylesine güçlü bir Dostla [Tanrıyla] yalnız kalmak yalnızlık değildir.[57]

Karısı Elizabeth B. Dwight'ın ölümle pençeleştiği on iki gün boyunca misyoner Dwight'ın yazdığı mektuplarda söylemek istediği şey "Tanrı'nın sadık/vefalı bir Tanrı olduğunu" göstermektir. Tanrı'nın ona olan lütfunu inanılmaz ve tahmin edebileceğinin çok ötesinde şaşırtıcı bulur.[58]

Karısının ölümünden sonra misyoner arkadaşlarından gelen mektupları da bir bölüm olarak karısının anı kitabına eklemesindeki amaç, bunları okuyacak olan diğer misyonerlerin bu not ve mektuplarda geçen İsa ve Tanrı sevgisine tanık olmalarıdır. Bu mektupların kendinde olduğu gibi onları okuyanların da "ahlakını yücelteceğine ve ruhsal rahatlık sağlayacağına" inanır. [59]

Yazarın kitaba dâhil etmeyi tercih ettiği taziye mektuplarından birisi İzmir'den bir Ermeni tarafından yazılmıştır. Misyonerlerin çok önemli görevleri olduğunu bir yerli yardımcı Ermeni'nin mektubunda söylediği sözler üzerinden okurlarına sunmak arzusunda olduğu görülür. İsminin sadece baş harfinin verildiği (V___) bu şahıs, Amerikan misyonerlerine karşı duyduğu minnet ve takdiri mektubunda dile getirmekte, onların varlığına şükretmekte, misyoner ailelerine ve Hristiyan arkadaşlarına saygılarını sunmaktadır. Bay Dwight bu mektubun başında şahsın yazım yanlışlarını bilerek, kaleminden çıktığı gibi görülmesi için düzeltmediğini söyler.[60]

Bay Dwight'a gelen taziye mektuplarından belki de en ilginçlerinden birisi beraber keşif gezisine çıktığı misyoner Eli Smith'ten aldığıdır. Rahip Smith otuz günlük bir geziden sonra İzmir'e geldiğinde arkadaşının başına gelenleri öğrendiğini ve çok üzüldüğünü, hemen kalkıp onun yanına gitmek istediğini yazar. Bay Dwight'ın başına daha fazla felaket geldiği için ve daha ciddi konularla sınandığı için Tanrı'nın gözünde

[57] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 95.
[58] H. G. O. Dwight *Memoir*, s. 25.
[59] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 99.
[60] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s.113-115.

onun kendinden daha ayrıcalıklı olduğunu yazar.[61] Tanrı'nın sevdiği kullarının başına üzüntü ve keder verdiği inanışı üzerinden bize misyonerlerin dinî inanışlarını göstermiş olur.

Ayrıca diğer misyonerlerin taziye mektuplarında yer alan İsa'nın ve Tanrı'nın Bayan Dwight'ı çok sevdiği için onu yanlarına almış olduğu inanışı da sürekli tekrarlanmaktadır. Ayrıca "ölümün mücadele etmeleri gereken son düşman"[62] olduğu "hiçbir hastalığın veya ölümün Tanrı'nın buyruğu olmadan gelmediği"[63] de mektuplarda vurgulanmaktadır. Mektuplarda ölenlerin arkasından "Biz sevgili ayrılanlarımızı ölü olarak değil, İsa'nın hazırlamaya gittiği o mutlu konakların yüceltilmiş sakinleri olarak düşünüyoruz. Bizden biraz önce gittiler ve bizi ileriye çağırıyor gibi görünüyorlar"[64] diye bahsederler.

Ölüm haberlerini alan diğer misyonlardaki Board misyonerleri Bay Dwight'ın başına gelenlerin birçok misyonerin ilgisini çektiğini, İstanbul'da son zamanlarda vebadan ölen binlerce insanın çok azının umudu ve bir kurtarıcısı olduğunu yazarlar.[65] Bay Dwight'ın dertlerinin onların derdi olduğunu, bu yaşadığı felaketlerin onun iyiliği için olduğunu, Tanrı'nın onları eğitmek ve öğretmek için Bay Dwight'ın inancının ve sevgisinin sınanmasını onlara gösterdiğini düşünmekte ve bundan hiç şüphe duymamaktadırlar.[66]

Taziyelerini sunan misyonerlerden bir diğeri olan İzmir istasyonundan Daniel Temple, Bay Dwight'a okuması için o dönemden yaklaşık iki yüzyıl önce İngiliz bir rahip tarafından yazılmış olan bir kitap önerir. Kitabın onun yaşadıklarını deneyimleyen adanmış bir rahip tarafından yazıldığını ve kitabın onu rahatlatacağını belirtir. Kendi yaşadığı duyguların bu kitapta daha dindar bir tavırla anlatıldığını aktarır. Bu kitap

[61] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 118.
[62] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 121.
[63] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 23.
[64] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 103.
[65] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 100.
[66] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 107.

Samuel Shaw'ın (1635–1696) *Vebaya Hoş geldin* (A Welcome to the Plague)[67] isimli kitabıdır[68]. Kitap "veba şartlarında nasıl ruhani dersler çıkarılacağı ve Tanrı hakkında nasıl düşünüleceği" üzerinedir. [69]

Bu mektuplarda aynı zamanda H. G. O. Dwight'ın Ermeniler arasında yaptığı çalışmaların önemine de atıflar vardır. İzmir'den Board misyoneri John B. Adger bu konu hakkında şunları yazar:

Ermeniler arasındaki misyonerlik çalışmalarını düşündüm ve sensiz nasıl olacak diye sordum kendime. Ama bu düşünce günahtır; Tanrı'nın sana bu dünyada ihtiyacı yok. Eğer şimdi sizi yaşama gücünüzün ve işinizde yararlılığınızın zirvesinde [bu dünyadan alırsa], size cennette daha iyi, daha yüksek bir iş verecek ve yeryüzünde kendi davasının icabına bakacaktır.[70]

Sonuç

Harrison G. O. Dwight'ın 1837 yılında İstanbul'daki veba salgını boyunca yaşadıkları, eşinin anılarını konu edinen kitapta birinci ağızdan açıkça dile getirilmektedir. Vebadan 28 Haziran 1837'de oğlunu, 8 Temmuz 1837 tarihinde ise karısını kaybetmiştir. Veba hastalığının tüm evrelerine tanıklık etmiş ve bu süreçte büyük sıkıntılar yaşamıştır. Herkesin birbirinden kaçtığı bir zamanda yaşamak zorunda kalmış, tabutları taşıyacak birini bile bulmanın zor olduğu bir dönemde tüm yaşadığı

[67] Samuel Shaw, *The Works*, Printed at the office of George Clark, for Daniel Oliver, Boston 1821. https://archive.org/details/workstwpc01shaw/page/n7/mode/2up?q=%22Welcome+to+the+Plague%22 (20.07.2021).
[68] Kitabın tam adı: *A Welcome to the Plague from Amos iv. 12. Prepare to meet thy Gody O Israel* olarak belirtilir.
[69] Samuel Shaw'un kitabının bir analizi için bkz: Fred Sanders, "A Welcome to the Plague (Samuel Shaw)", *The Scriptorium Daily*, 14.04.2020, https://scriptoriumdaily.com/a-welcome-to-the-plague-samuel-shaw/ (20.07.2021).
[70] H. G. O. Dwight, *Memoir*, s. 101.

endişe ve korkularını İstanbul misyonunda görevli diğer misyoner arkadaşlarına yazdığı mektup ve notlarda dile getirmiştir.

Misyoner arkadaşlarından gelen taziye mektuplarında da arkadaşlarının kendisine çok fazla destek verdikleri görülmektedir. Misyonerler arasındaki yakın ilişki ve birbirine bağlılık bu mektuplarda açıkça ortadadır. Misyonerlerin birbirinden manevi destek almanın yanı sıra son derece güçlü bir şekilde hastalık ve ölüm anında kenetlendikleri görülmektedir. Vebanın bulaşıcılığı yüzünden birbirinin yanına gidemeyen misyonerler not ve mektuplar vasıtasıyla birbirlerini desteklemiş, tehlikeye rağmen bazıları arkadaşlarının yanında olmayı arzulamışlardır.

Amerikalı misyonerlerin İstanbul'da 1837 yılında yaşanan veba salgını hakkındaki görüşlerini, hastalığa bakışlarını ve ölümler karşısında hissettiklerini ele alan *Elizbeth B. Dwight'ın Anıları* isimli eser, misyonerlerin veba hastalığı ile tanrı inancıyla başa çıkma gayreti ve yeni inananlar yaratma çabası olarak görülebilir. Kitap içerisinde yer alan metinler ağır dinî içerik barındırmaktadır. Kitap içerisinde yazılarına yer verilen misyonerlerin entelektüel seviyelerinin yüksekliği de göze çarpan önemli bir konudur. Bu da Amerikan Board isimli misyonerlik örgütünün işini iyi bilen kişilerle misyonerlik faaliyetlerini yürüttüğünü bizlere bir daha göstermektedir. Ayrıca bu çalışma içerisinde ele alınan yılların Board'un Osmanlı'ya yerleşme dönemini kapsadığı ve burada adı geçen misyonerlerin de örgütün öncü misyonerleri olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

Kaynaklar

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Elizabeth B. Dwight," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16850, http://www.dlir.org/archive/items/show/16850 (20.06.2020)

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Harrison G.O. Dwight," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16851, http://www.dlir.org/archive/items/show/16851 (10.06.2021).

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Mary L. Dwight," American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16855, http://www.dlir.org/archive/items/show/16855 (10.06.2021).

ARPEE, L., "An Actual Experiment in Non-Sectarian Missionary Activity", *The American Journal of Theology*, C. 11, 1907.

AYAR, M. ve KILIÇ, Y., "Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.17, S.2, İzmir 2017, s.163-181.

BAYKAL, N., "Salgın Hastalıkların Tarihi", *Bilim Genç Tübitak*, 2020, https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/salgin-hastaliklarin-tarihi (10.06.2021).

ÇOBAN DÖŞKAYA, F., "Amerikan Board'un Kılavuz ve El Kitaplarının Analizi", *History Studies,* C.13, S. 4, Samsun 2021, s. 1125-1143.

ÇOBAN DÖŞKAYA, F., "Amerikan Board (ABCFM) ve Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* C.7, S. 3, Osmaniye 2020, 1431-1474.

ÇOBAN DÖŞKAYA, F., "Amerikan Board ve Misyoner Corinna Shattuck'ın Urfa Faaliyetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 5, S. 14, Osmaniye 2018, s. 84-119.

DWIGHT, H. G. O., *Christianity in Turkey: A Narrative of the Protestant Reformation in the Armenian Church*, J. Nisbet, London 1854.

DWIGHT, H. G. O., *Christianity Revived in the East: Or, a Narrative of the Work of God Among the Armenians of Turkey*, Baker and Scribner, New York 1850.

DWIGHT, H. G. O., *Memoir of Mrs. Elizabeth B. Dwight, Including an Account of the Plague of 1837,* M. W. Dodd, New York 1840.

ERDOĞAN, M., *18. Yüzyılın Sonu 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Veba Yılları*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2017.

GOODELL, W., *The Power of Faith: A Sermon Preached at Constantinople August 6, 1837, on the Death of E. Dwight*, E. Collier, New York 1838.

GREENE, J. K., *Leavening the Levant*, The Pilgrim Press, Boston 1916.

HERRINGSHAW, T. W., "Dwight Harrison Gray Otis", *Herringshaw's Encyclopedia of American Biography of the Nineteenth Century*, American Publishers' Association, Chicago 1898.

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, "İstanbul- Türk Devri Maddesi", C.,XXIII, İstanbul, 2001, s..220-239.

KOÇAK, P. *Harrison Gray Otis Dwight ve Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri (1830-1862)*, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2019.

ÖRMECİ, O., "Türk-Amerikan İlişkileri: Mazisi ve Güncel Durumu", 12 Mart 2019 tarihinde Marmara Üniversitesinde düzenlenen 2. Siyaset ve Diplomasi Okulunda sunulan Bildiri, İstanbul 2019.

SANDERS, F., "A Welcome to the Plague (Samuel Shaw)", *The Scriptorium Daily*, 14.04.2020, https://scriptoriumdaily.com/a-welcome-to-the-plague-samuel-shaw/ (20.07.2021).

SHAW, S., *The Works*, Printed at the office of George Clark, for Daniel Oliver, Boston 1821. https://archive.org/details/workstwpc01shaw/page/n7/mode/2up?q=%22Welcome+to+the+Plague%22 (20.07.2021).

SHELTON, E. W., *Faith, Freedom, and Flag: The Influence of American Missionaries in Turkey on Foreign Affairs, 1830-1880,* Doktora Tezi, Washington, D.C., 2011.

SMITH, E., ve DWIGHT, H. G. O., *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia: Including a Journey through Asia Minor, and into Georgia and Persia, with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas,* Crocker and Brewster, Boston 1833.

STOVE, D. M., "Dwight, Harrison Gray Otis", Biographical Dictionary of Christian Missions, (Edit. G. H., Anderson) Simon & Schuster, New York 1998.

STRONG, W. E., *The Story of the American Board: An Account of the First Hundred Years of the ABCFM*, Pilgrim Press, Boston 1910.

ŞAHİN, M., "Amerikalı Misyonerler Örgütünün Kısa Tarihi", *Wilson Amos Farnsworth: Kapadokya'daki Amerikalı Misyonerlerin Bilinmeyen Tarihi (1853-1903),* (Edit. ve çev. M. Şahin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 13-38.

TURAN, Ö., "Amerikan Misyonerlerinden E. Smith ve H.G.O. Dwight'a Göre 1830-1831 Yıllarında Ermeniler", *Ermeni Soykırımı İddiaları: Yanlış Hesap Talat'tan Dönünce,* (Edit M. Çalık) Cedit Neşriyat, Ankara 2009, s. 191-230,

TURNA, N., "İstanbul'un Veba ile İmtihanı: 1811- 1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi", *Studies of the Ottoman Domain*, C.1, S.1, 2011, s. 1-36.

ÜNVER, S. A., *Türkiye'de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine*, İstanbul 1935.

VARLIK, N., "Taun: Kitlesel Ölümlere Sebep olan Veba Hasatlığı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2020, s. 175-177. https://islamansiklopedisi.org.tr/taun (20.07.2021).

YETKİNER, C., "İstanbul'da Bir Cemaatin Doğuşu: William Goodell ve Amerikan Protestan Misyonu", *Akademik Orta Doğu*, C.3, S.1, İstanbul 2008, s. 133-164.

YILDIRIM, N., *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2010.